

Hundredvisebogen og ligprædikener - en ny facet i genrehistorien

*Langt bedre er stacket at leffue met ære,
end ilde met huer mands klage oc kære:*

*Langt bedre er vel for Dyd at høre,
end Verdens Guld met spaat atspøre.*

(II 26,19 p 281)

Man kan spørge sig selv, hvad den første trykte samling af folkeviser, nemlig hundredvisebogen, har at gøre med noget så fjerntliggende som ligprædikengenren.

Folkeviserne (= FV) trækker efter mange forskeres mening meget langt på en folkelig tradition; og selv de, der hælder til teorier om, at FV opstod i overklassen, er ikke blinde for den megen sunde (bonde)fornuft og livsvisdom, man kan finde i mange folkeviser. Der er intet suelærd over FV's poesi. Den velkendte strofe fra »Valravnen« er et yndet eksempel herpå:

RAffnen hand fløjer om Afften,
om Dagen hand icke maa:
Den skal haffue den krancke Lycke,
den gode kand icke faa.

(hvb II,3 = DgF 60)

Heroverfor kan ligprædikenen, der fremfor noget er en lærd genre, synes temmelig fremmed - både hvad angår form og indhold.

Ikke desto mindre vil man såvel blandt de DgF- som blandt de DV-viser, der er medtaget i hvb, finde så mange indholdsmæssige sammenfald, at det virker påfaldende. Anders Sørensens Vedel (= ASV) har simpelthen trukket ideologi fra de lærde ligprædikener over i flere af hundredvisebogens (= hvb) viser.

Følgende skal vise hvorledes, idet der i teksten henvises til hvb's egen nummerering¹. Men inden vi kommer så langt, vil det være på sin plads at fortælle lidt om ligprædikengenren²:

Udover en kortere eller længere udlægning af et skriftsted bestod (renaissancens) ligprædikener af endnu et afsnit, benævnet 'personalia'. Heri omtales den afdøde, hans slægt og hans bedrifter; og hvis det på nogen måde var muligt, blev den afdøde fremhævet som et exemplum for de efterlevende³. Når ligprædikenerne blev trykt, hvilket var meget moderne blandt de velhavende i 1500-tallet, var det ikke mindst dette afsnit, der blev studeret med stor opmærksomhed.

Exemplumtænkningen har i europæisk tradition i alt fald to rødder, dels en antik, dels en kristen.

Den kristne kan føres tilbage til den del af Jesu fortællinger, man kalder 'eksempelfortællinger', og hvis enkle moraler lyder: »Gak du hen og gør ligeså« eller »Gør derfor ikke således«. (Ex.: Den barmhjertige Samaritaner, Luk. 10.25-37).

Hovedeksemplet er i øvrigt naturligvis Kristus selv; man taler ligefrem om 'Kristi Efterfølgelse'.

På antik grund er Plutarch kendt for sine biografier over efterlignelsesværdige personer, politikere og feltherrer, parvis ordnet, så en græker og en romer gensidigt belyser hinanden.

Senere i litteraturhistorien overtager helgeners og martyres 'vitae' noget af den opdragende funktion, idet deres forbilledlige liv fremhæves.

Exemplumgenren opretter efterhånden ligefrem et system, hvor individet kan handle på autoritetens (= tekstens) ord, hvorved genren næsten kan bruges som problemløser. Det bliver blot et spørgsmål om at finde det rette exemplum frem og handle derefter.

Men dog mener fx Machiavelli (1469-1517), den typiske repræsentant for megen renaissance-tænkning, at man ikke tager nok ved lære af fortiden:

Således finder flertallet af dem, der læser historie, kun behag i den forskellighed af begivenheder, som den fortæller om, uden overhovedet at tænke på at efterligne de ædle handlinger, (...)

(citeret efter Historieopfattelse og samfundsudvikling, Skoleradioen 1978, p 43)

AVS er ikke begejstret for Machiavellis hensynsløse politiske idealer. Hver gang han viser, at han kender til ham, sker det med adjektivet 'machiavellisk' - altid negativt ladet. (Se fx fortalen til hvb p 16, indledningen til II 28, p 285 eller skriftet »Om den danske Krønike at bescriffue« p 140, 150). Men han kan trods alt medgive ham, at historien *også* er til for at vi kan lære af den:

DET tredje Nytte og Gaffn, som kommer aff Historiers læsning, det er vdi Besynderlighed for Øffrigheds Personer. Thi Herrer oc Førster haffue her vdi affmalet for sig leffuendis Exempel, huorledis de skulle vijselige føre deris Regimente vdi all Gudelighed oc Retfærdighed. At de skulle effterfølge andre fromme oc forstandige Herrers Gudfryctighed oc Snildhed, oc fly alt det som de formercke at der haffuer veret en Aarsage til store Potentaters fald oc forderffuelse.

(fortalen til Saxo-oversættelsen, p 13)

Hvordan man i særlig grad kan være forpligtet ikke blot på fortiden i almindelighed, men i særdeleshed på sine forfædres fortid, illustreres fx med flg.:

Huilcket er ocsaa den Dødis tilbørlig Loff, som icke bør at ties, men kundgiøris, andre til Exempel oc Efftersyn. Thi dette for det andet følger ocsaa her aff, at naar vnge Adelspersoner oc andre høre tales om de gamle Forfædris dyd oc Mandomelige gerninger, da røres Blodet i dennem, oc om der er ellers en god Art og Natur i dennem, da tracte oc grunde de ved sig selff, huorledis de kunde effterkomme oc opnaa deris Forfædris Maal, saa de icke skulle findes ringere eller vogere for deris Person, end de haffue værît.

(ligprædikenen over Pødebusk)

ASV var meget populær som ligprædikant i adelige kredse. Skal man tro Oluf Friis, var det ligefrem ASV, der

skabte Formen og gav den dens Fuldendelse. I det sekstende og syttende Aarhun-

drede udgør den en vigtig Genre i den kirkelige Litteratur. Jævnside med Slægtbøgerne er den nu en vigtig Kilde til Adelen Historie. (...) Ligprædikenens anden, verdslige Del, Levnedbeskrivelsen, (bliver) i Vedels Haand til et stykke Historie.

(Den danske Litteraturs Historie, I, p 417)

Når man tager den øvelse i betragtning, som ASV gennem de mange prædikener opnåede, er der ikke noget at sige til, at stoffet er gået ham så meget i blodet, at han fører en del af traditionen med over i hvb.

Imidlertid vil jeg ikke bruge ASV's egne ligprædikener til at demonstrere, hvad genren kan indeholde, men gå en generation tilbage, til to af hans lærere, nemlig en af den danske reformations store mænd, Niels Hemmingsen, som ASV oplevede som lærer ved Københavns Universitet, og til den mindre betydelige Niels Bredal, rektor ved latinskolen i Vejle.

For det allertydeligste eksempel på, at de to genrer et langt stykke trækker på de samme topoi, finder man, hvis man sammenligner II 53, Koning Christians III. Christelig Affgang aff dene Verden, som er digtet af ASV's »salig gamle Skolemester Niels Bredal i Vedel« (p 394), med den berømte ligprædiken, som Niels Hemmingsen holdt over Herluf Trolle i 1565. På trods af Friis' ovenfor citerede bemærkning om ASV som ligprædikenformens skaber og fuldender vil jeg vove at påstå, at især Hemmingsen har dannet skole.

Med andre ord:

Udvalgte brudstykker af personalia af Niels Hemmingsens ligprædiken over Herluf Trolle (1565) sammenholdt med strofer fra II 53, Koning Christians III. Christelig Affgang aff dene Verden:

Ordsprog, der rummer noget af tematikken:

huo vel leffuer dør aldrig itde
(str 3)

den dør io vel, som leffuer vel
(p 126)

Den døende vil ikke have særpleje:

Strax effter da redde hand sig der paa,
at hand den tid aff Verden vilde gaa,
loed allting rede giøre:
Vilde nogen hannem formindske Døds-
sens Fare,
oc sige hans Liff skulde lenger vare,
hand maatte det icke høre.
(str 5)

Her effter komme de til deris Fiende,
huor hand oc fick sin bane oc dødelig
saaer, it i det ene been, oc it vdi sin ven-
stre arm dog stod hand frimodig, oc til
raadde folcket, at de mandelig stode de-
ris Fiender imod. Men der de nu bleffue
skild fra huer andre, da kom Barskeren,
oc vilde forbinde her Herluff før end no-
gen aff de andre som vare saare: Da be-
falede her Herluff at hand først skulde
forbinde de andre som vaare saare, oc
siden komme til sig. (...) Hand stod met
sine Saar, blodet forrant hannem, dog
vilde hand at de fattige Krigsmend oc
Baadsmend skulde først forbindis.

(p 123)

Den døende er klar over, at han skal dø, og forudsiger det i diskrete, omskrevne vendinger:

Hand sagde, nu strax Nyt Aar gaar ind,
 skulde ieg min Sorg oc Siugdom for-
 uind,
 oc aldrig mere at quide,
 det er min Aluor ieg siger eder sant,
 det er icke Drømme, skemt eller tant,
 der paa maa i fast lide.

(str 3)

Der effter sagde hand oss, paa huad
 dag at hand skulde affskedis fra denne
 Verden, paa Mandag sagde hand, da
 bliffuer der en stor foruandling paa min
 siuge, saa at ieg huercken skal plagis aff
 hæde eller kuld meer.

(p 125)

En omvendt situation: den døende trøster den lærde:

Doctores oc Mestere vaare der tilstede,
 hannem at trøste vaare alle til rede,
 dog kunde de self bekiende:
 At de større trøst aff hannem, monne
 lære,
 end nogen vdaff deris egen mone være,
 huor skal mand saadant finde.

(str 8)

Nogle dage der effter kom ieg til han-
 nem, oc talede met hannem, om hans
 Saligheds sag, oc vilde trøste hannem,
 da fant ieg større trøst aff hannem, end
 ieg kunde giffue hannem.

(p 124)

Tekstlæsning og salmesang:

De sørget oc græde som de vel maatte,
 de haffde helder mist alt det de aatte,
 end de vilde hannem ombære:
 Hand vaar selff ved saa frit it mod,
 lod læse oc suinge mangen Psalme
 god,
 alt Gud til Loff oc ære.

(str 23)

Da faare gaff hand selff de besynderlig-
 ste stycker aff den hellige Scriffth met
 huilcke hand trøstede sig.

(p 124)

Den sidste nadver:

Paa Nyt Aars dag betidligen om
 Morgn,
 hand tenckte huad hannem vaar sagdt
 tilforn,
 hand loed ey lenger forhale:
 Hand giorde sin Scriffthmaal den vaar
 god,
 anammede Christi Legem oc Blod,
 monne Gud altingest befale.

(str 7)

Anden dag der effter som vaar om tisdag-
 en, anammede her Herluff oc Fru Bir-
 rithe vor Herris Iesu Christi Legeme oc
 blods Sacramente.

(p 125)

Hustruen græder og sørger:

Droningen hun gick hannem til oc fra,
huad aff vilde vorde hun visselig saa,
hun vrier sine Hender saa saare:

For Graad kunde neppelige tale eller
see,

det gjorde hende i sit Hierte saa vce,
hand maatte icke met hende være.

(str 9)

Der fru Birritthe disse ord hørde, sprang
taarene aff hendis øyen, ned paa hendis
bryst oc paa Iorden.

(p 125)

Hustruen velsignes:

Hun sagde, min Herre, min Herre saa
god,

forlader hues ieg haffuer brødt eder
imod,

det mere alt med det minde:

Hand suarede Dorothea vor Hiertens
kiære,

det lang tid siden forgæt mon være,
aff gantske Hu oc Sinde.

(str 10)

Birritthe hustru. Du haffuer veret min
Hustru vdi alle maade all den stund wi
haffue veret til hobe, som en goder Chri-
sten dannequinde, den almectigste Gud
hand skal vel rigeligen belønne dig.

(p 125)

Gud- og skæbnehengivenhed:

Her hielper ey Sølf her hielper ey
Guld,

GUD være oss naadig blid oc huld,
til hannem vil ieg hiemfare:

I lade vor Ligkiste være til rede,
i alle til Gud for oss vilde bede,
hand oss i Troen beuare.

(str 12)

Min kiere Hustru ver tilfrids, mig skader
intet, det bliffuer vel snart gaat, giff dig
ekun tilfrids, vor Herre forlader oss ic-
ke.

(p 125)

Arven skal ikke i så høj grad gå til arvingerne som til velgørende formål, dvs. skoler og deslige:

Huad wi til Kircker oc Scholer monne
giffue,

at det stedse oc altid kunde bliffue,
ocsaa til Hospitaler dislige:

At ingen det sig fordriste vil,
at tage der fra men heller legge til,
oc intet der fra at snige.

(str 18)

Mig (i.e. Hemmingsen) haabis at den al-
mectigste Gud skal vel opuecke dennem,
som samme Schole kand komme vdi en
ret brug, saa at den bekostning bliffuer
gantske vel sted. (...) Haffuer hand (i.e.
Trolle) oc met sin kiere hustru fru Birr-
tthe Gøe, giffuet Herluffsholm til at ve-
re en Schole, vdi huilcken baade Adels
børn oc andre kunde optuctis oc læris
vdi, Kircken oc Riget til gaffn oc beste.

(p 120)

Det nøjagtige dødstidspunkt:

Der Klocken vaar Fire og Aften kom,
da døde den Herre baade mild oc from,
Gud loed hannem til sig kalde:
I Offuense huilts den Herre hans Lig,
hans Siel den leffuer i Himmerig,
Gud giffue wi findis der alle,
AMEN.

(str 25)

Da skickte hand bud aarle om Morge-
nen der try (i.e. 3) slo, til erlig oc velby-
dig mand Christopher Mognsøn, at
hand skulde komme til sig. Der hand nu
vaar kommen, da lod hand dennem løff-
te sig aff sengen, oc sette sig paa en stoel,
huor paa hand bleff sidendis ind til hand
gaff sin aand op.

(p 126)

Det turde hermed være godtgjort, at der eksisterer en veludbygget tradition m.h.t. forskriftmæssig død, som en forfatter kan trække på.

Ideologisk set er det bemærkelsesværdigt, at det i højere grad er det kristelige end det jordisk-slægtsmæssige, der pointeres. For det er netop slægten, der bestiller ligprædikenerne over deres afdøde. I virkeligheden finder der måske ligefrem en dobbeltlegitimering sted. For når slægten alligevel udgiver noget, der ikke nødvendigvis er særlig venligt mod den selv, kan man kun i mindre berettiget grad beskyldte slægten for til enhver tid at ville gøre reklame for sig. Således har hentydningen i Hemmingsen-prædikenen til slægtens uvilje mod at se en stor del af arven glide sig af hænde til fordel for institutionen Herlufsholm næppe vakt den helt store jubel.

Der er vel ingen, der vil mene, at Bredal-visen er en FV, men en del af tankerne i visen kan trods alt genfindes i fx II 40, Kong Hakon Hakonsøns Død. Næsten direkte kalkeret virker kongens bevidsthed om, at han skal dø:

Min tid er kommen ieg kand icke vige,
mit Testament i scriffue:
I holde det fast alt effter min død,
huad ieg en huer vil giffue.

(22)

Strofen er da også særvedelsk.

Samtidig er det også sagt, at når ASV selv digter lidt med på de viser, han bringer i hvb, skriver han samtidig med på en tradition, han hverken kan eller vil frigøre sig fra. Der er faktisk ganske bestemte regler for, hvordan Man Bør Dø.

I øvrigt er det betegnende, at den døende i selve dødsstunden fremsiger sit åndelige og verdslige testamente. At den døende er en konge, giver kun udtrykket så meget desto større vægt.

Min Søn Kong Magnus ieg raade vil,
hand haffuer Guds Low for Øyne:
Hand elske Dom oc Retfærdighed,
saa vel skal det hannem røne (i.e. komme til gode).

Prester oc Encker skal hand forsuare,
saa bliffuer hand Konning lenge:
En fredløss mand hand giffue ey Fred,
oc Tiuffuen lade hand ophenge.

(23 + 24)

Tankerne i disse strofer stemmer nøje overens med dem, man finder i fortalen til Jyske Lov'.
Sønnen skal leve efter Guds lov, ikke give fredløse fred, beskytte præster og enker (for de er oftest udsat for vold) og hænge tyve.

Men man kan finde flere paralleller mellem hvb-viserne og anden eksisterende litteratur.

Hvis mange af hvb's viser på en eller anden måde - med exemplumgenren som rygrad - skal udgøre et billede, hvorefter læseren kan danne sig, kan man til illustration af begrebet 'noblesse oblige' ikke finde noget bedre end flg. strofer fra II 55, Om det merkelige Falckenbergs Slag (...) sammenholdt med endnu en passage fra Hemmingsens ligprædiken over Trolle:

Vide i huor faare wi hede Herremend,
hui wi bære Guld kæder,
oc haffue Iordegods,
oc ville vere yppermere oc høyre
actet end andre?
Der faare haffue wi
denne ære for andre,
at naar vor Konning oc Herre,
Land oc Rige
haffuer det behoff,
da skulle wi Rigens Fiender
affuerie,
beskytte oc beskerme
met mact oc all formue
vor Fæderne rige,
at vore Vndersaate,
maa bo oc vere vdi fred oc rolighed:

(p 123))

Det vide de vise Hoffueder vel,
huor for de Adel mon vere:

Oc huor at huer sig holde skal,
at gømme sit Naffn oc ære.
Saa hør det sig en Adels Mand,
sin Konning oc Herre at tiene:
Huo sig saa holder til Land oc Vand,
ham bør de røde Steene.

For troskab styrcke, mandom oc flid,
er Skiolde oc Hielm indsette.

Thi det er vist i fordom tid,
være skeed oc vel met rette:
(str 112, 110, 111b, 111a)

I beskrivelsen af de forpligtelser, der påhviler en adelsmand, er der så tydelige sammenfald mellem visen og prædikenen, at en yderligere uddybelse turde være overflødig.

I øvrigt ligger visens hovedvægt på det nationale. Og dét er ikke blot en nationalfølelse for adelen, men for hele folket. Feudalpyramiden kan ikke undvære toppen, men så sandelig heller ikke bunden:

Met andre Friborne oc fattige met,
saa mangan stolt Heldt til pricke:
Som aff frjt Mod oc god beskeed,
gantsk sterckelig mon indtrycke.

(68)

De lavere stænders funktion er her ikke at give den baggrund, foran hvilken adelen kan udfolde sig og sin styrke, men at optræde på lige fod for den fælles sag. Desværre er det ikke en holdning, der skyldes ASV og hans indstilling, således at man kunne hævde ham som fortæller for 'Folket'. Han har blot i næsten uændret form aftrykt et samtidigt flyveblad. Ifølge Agnes Agerschou har han ikke engang altid ændret ved ortografien. Har man gjort sig håb om at fange ASV i at tale for en eller anden form for ligeberettigelse, bliver man skuffet. Ordene er ikke hans. Men - bevares - han bringer dem da!

Noter:

1. Følgende viser er benyttet:

Hvb II 3	svarende til	DgF 60F
II 26	-	DgF 139B
II 40	-	DgF 142B
II 53	-	digtet af N. Bredal
II 55	-	DV 24
2. Generelt henvises til Paul Diderichsen: *Dansk Prosa-historie*.
3. At det netop er denne tankegang, der konstituerer personaliaafsnitene, kan også ses i forbindelse med ASV selv. I Ægidius Lauridsens »Memoire« over ASV hedder det:

Ligesom han inderlig elskede samme sin forrige Hustrue, saa holdt han ogsaa efter hendes Død en god og tryk Svogerskab med hendes Moder og Sødskende, saalænge han levede, hvilket var Gud behageligt og hannem stor Ære, saa at andre deraf bør tage sig Exempel.

(citeret efter Wegener pp 122-23)

Eller som ASV selv kan udtrykke det i sin prædiken over Pødebusk, hvor vi på én gang får antikken som forbillede og exemplumtænkningen udmøntet:

Oc Børnene vide vdi Scholen at opregne aff den skarpsindige Poet Horatio: Fortes creantur fortibud etc. Huilcket er ocsaa den Dødis tilbørlig Loff, som icke bør at ties, men kundgiøres, andre til Exempel oc Efttersyn.

4. Som de vigtigste ligprædikener nævner Wegener og Carl S. Petersen:
 - 1571: Kansler Johan Friis.
 - 1576: Laurids Bertelsen (dediceret fru Karine, g.m. Holger Rosenkrantz til Boller).
 - 1588: Kong Frederik II.
 - 1591: Claus Glambek
 - 1591: (trykt 1592): Ingeborg Gyldenstjerne.
 Heraf fremgår det også, at ASV omkring det tidspunkt, hvor han syslede med hvb, der jo er fra 1591, havde nok op at gøre med andre ting.

5. Her hedder blandt andet om kongen, at han skal

gøme (i.e. vogte) dóm oc gøre ræt. oc frælsæ them
thær mæth wald thuyngæs (i.e. tvinges), swa sum ær
widue (i.e. enker) oc weriløsæ børn, pelegrim oc ut lanz mæn oc fatøke men. them
gøræs tithæst wald, (...)

(AM 455,12⁰)

Litteraturliste:

- Agerschou, Agnes*: Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster, saaledes som det fremtræder i Hundredvisebogen. in: Acta Philologica Scandinavica, XV/3, 1941-42.
- Bricka, C.F. & Gjellerup, S.M.*: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. I. & 2. samling. Kbh., 1874-75, 1913
- Danmarks gamle Folkeviser* (DgF) b. I-XII. Udg. v. Svend Grundtvig, Axel Olrik, H. Grüner-Nielsen, Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal og Iørn Piø. Kbh., 1853-1976
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630 (= DV)* b. I-VII. Udg. v. H. Grüner-Nielsen. Kbh., 1912-31
- Diderichsen, Paul*: Dansk prosahistorie. Kbh., 1968
- Friis, Oluf*: Den danske Litteraturs Historie. Kbh., 1937-45, 1975
- Hemmingsen, Niels*: Personalia af ligprædiken over Herluf Trolle. (Rettet efter originaludgaven 1565).
Læst efter: Tekstprøver fra det 16. & 17. århundredes danske litteratur, Kbh., 1970
- Manniche, Jens Chr. & Torntoft, Preben & Æstergård, Uffe*: Historieopfattelse og samfundsudvikling - fra de første agerbrugssamfund til idag. Skoleradioen 1978
- Rubow, Paul V. (udg.)*: Anders Sørensen Vedels Folkevisebog. Kbh., 1926
- Uldaler, Nelly & Wellejus, Gerd (red)*: Gammeldansk læsebog. Kbh., 1968
- Vedel, Anders Sørensen*: Den Danske Krønike som Saxo Grammaticus screff/ halffierde hundrede Aar forleden. 1575. Læst efter genoptryk ved Samfundet til den danske Litteraturs Fremme. Kbh., 1851
- Vedel, Anders Sørensen*: Om den Danske Krønike at bescriffue. 1581.
Læst efter: Gustav Albeck: Anders Sørensen Vedel og hans skrift »Om den danske krønike at beskrive.« in: Humanister i Jylland, Kbh., 1959

Vibeke Pedersen

Til Blichers »Præludium«

Hans Brix har i »Fagre Ord. Smaa Kommentarer til berømte danske Digte« (1908) en meget mærkelig gennemgang af Blichers »Præludium«, indledningsdigtet til »Trækfuglene. Naturconcert« (1838) p. 161-174). I stedet for at give en indtrængende analyse af dette gribende digt - et af de mest gribende i dansk poesi - bruger han en stor del af pladsen (ca. 8 sider) til en undersøgelse af Blichers økonomi (jf. digtets »En stakkels gjældbunden Fange« strofe 5). Han omtaler Hr. Aakjær (p.167, 169 og 173). Det virker fuldstændigt latterligt. Hvorfor ikke Jeppe Aakjær eller digteren Jeppe Aakjær?

Hans Brix skriver: »Sig nærmer Tiden, da jeg maa væk«, siger Digteren; man mærker